

ИСКРА ХРИСТОВА-ШОМОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

✉ iskrashomova@gmail.com

ЧЕТИВОТО ОТ ПОСЛАНИЕ НА АПОСТОЛ ПАВЕЛ ДО РИМЛЯНИ 1:1-12 ВЪВ ВТОРИЯ БЕРАМСКИ БРЕВИАР

Анотация

Вторият берамски бревиар се състои от два тома, които се пазят в Народната и университетска библиотека в Любляна под обща сигнатура Ms 163. Ръкописът е писан през XV в. с хърватска глаголица. Четивото от Посланието на апостол Павел до римляни се намира в първия том, който съдържа 264 листа пергамент, на л. 70c-d. Текстът на четивото е съпоставен с текста на същото четиво в други източници: Хървояев мисал, хърватски глаголически ръкопис от XV в., Слепченски апостол, български ръкопис от XII в., Охридски апостол, български ръкопис от XII–XIII в., Острожка библия, руска печатна книга от 1581 г. Резултатите от съпоставката показват, че във всички източници е представен един и същ превод (Кирило-Методиевият). Текстът на Втория берамски бревиар се придържа по-стриктно към първоначалния превод от текста в Хървояевия мисал, както по отношение на латинско влияние, така и по отношение на влияние на говоримия хърватски. В Берамския бревиар обаче също има следи от латинско влияние. В него се откриват и варианти, които са резултат от влияние на преславската редакция на Апостола. На места в неговия текст има индивидуални варианти, които не са под латинско влияние, а предлагат по-ясен превод на гръцкия текст.

Ключови думи: Послание на апостол Павел до римляни, Бревиар, средновековни ръкописи, хърватски глаголически текст, превод

Вторият берамски бревиар се състои от два тома, които се пазят в Националната и университетска библиотека в Любляна под обща сигнатура Ms 163. Ръкописът е писан през XV в. с хърватска глаголица. Първият том съдържа Prologium de tempore, 264 листа пергамент, писан е в две колони, по 33 реда на страница, а вторият том съдържа Prologium sanctorum, 176 листа пергамент. Четивото от Посланието на апостол Павел до римляни се намира в първия том. През 2015 г. започна проектът Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo (Център за върхови постижения в областта на хърватската глаголическа писмена култура), финансиран от Хърватското министерство на образованието. По този проект над 20 учени от цял свят работят върху електронното издание на Втория берамски бревиар. Изданието на първия том вече е реализирано и може

да бъде намерено на адрес <https://beram.stin.hr/hr/transliteration/53>. Тази статия е написана във връзка с работата ми по проекта. Използвала съм текста на Втория берамски брeвиар по фотокопия, предоставени ми от Научния център за хърватски глаголизъм за работата по проекта.

Най-напред ще цитирам откъса от Посланието на апостол Павел до римляни 1:1-12 на гръцки (по [13]), на латински (по [10]) и в новобългарски превод (по [1]):

1. Παῦλος δοῦλος Χριστοῦ Ἰησοῦ, κλητὸς ἀπόστολος ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ, 2. ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἀγίαις 3. περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα, 4. τοῦ ὀρισθέντος υἱοῦ θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ πνεῦμα ἀγιοσύνης ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, 5. δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, 6. ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, 7. πᾶσιν τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ ἀγαπητοῖς θεοῦ, κλητοῖς ἀγίοις, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. 8. Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ πάντων ὑμῶν ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. 9. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνεῖαν ὑμῶν ποιοῦμαι 10. πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος εἰ πως ἤδη ποτὲ εὐδοωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. 11. ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς, 12. τοῦτο δὲ ἐστὶν συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

1. Paulus servus Christi Iesu vocatus apostolus segregatus in evangelium Dei 2. quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis 3. de Filio suo qui factus est ex semine David secundum carnem 4. qui praedestinatus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri 5. per quem accepimus gratiam et apostolatam ad oboediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius 6. in quibus estis et vos vocati Iesu Christi 7. omnibus qui sunt Romae dilectis Dei vocatis sanctis gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo 8. primum quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis quia fides vestra adnuntiatur in universo mundo 9. testis enim mihi est Deus cui servio in spiritu meo in evangelio Filii eius quod sine intermissione memoriam vestri facio 10. semper in orationibus meis obsecrans si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos 11. desidero enim videre vos ut aliquid inpertiar gratiae vobis spiritualis ad confirmandos vos 12. id est simul consolari in vobis per eam quae invicem est fidem vestram atque meam.

1. Павел, раб на Исуса Христа, призван апостол, отреден за Божието благовестие, 2. което Бог от по-напред бе обещал чрез пророците Си, в светите Писания, 3. за Своя Син, роден по плът от Давидово семе 4. и открил се за Син Божий чрез силата на чудесата, по духа на освещението,

чрез възкресението от мъртвите, Исуса Христа, Господа нашего, 5. чрез когото получихме благодат и апостолство, та в негово име да покоряваме на вярата всички народи, 6. между които сте и вие, призваните от Исуса Христа. 7. Благодат и мир от Бога Отца нашего и Господа Исуса Христа на всички вас, които сте в Рим възлюбени Божии, призвани светии. 8. Преди всичко благодаря на моя Бог чрез Исуса Христа за всички вас, дето за вашата вяра се говори по цял свят; 9. Бог, комуто служи с духа си, като благовестявам за Сина му, ми е свидетел, че непрестанно си спомням за вас 10. и винаги се моля в молитвите си, дано с Божия воля ми се падне някога да дойда при вас; 11. защото копнея да ви видя, за да ви предам някой духовен дар за ваше укрепване, 12. сиреч, като бъда между вас, да се утешим взаимно чрез общата вяра, ваша и моя.

Във Втория берамски бревиар този текст е на л. 70с-d. Привеждам текста от него в латинска транслитерация:

1. Pavľ ga/bv ishvvь vь/zvñь арľ i/zbrñь vь/ jlie bžь/e. 2. eže prêje obeča bь proroki svoimi v knġ/ahь stihь 3. biv'simь/ emu ot semene đdva/ po pl'ti. 4. iže prêje n'/rečenь estь snь bži/ v silê po dusê s/vêčeniê i v'skrêšeniê/ iz' mrtviь. ishа gа nь/šego. 5. im'že priêhomь bl/godetь i apľstvo v' p/oslušanie vêri v vse/hь êzicehь o imni ego. 6. v' nihže i vi vazvni ě/ ishа gа našgo. vsimь/ sučimь v rime izbrñimь/ bžimь. narčnimь stimь/ 7. milostь vamь i miгь ot бь оса i gа nšgo ishа. 8. pr'v/oe ubo hvali tvoru бu moemu spsomь ĥmь o v's/êhь vasь. êko da vêra vaša i nadêê vaša v'z/vêčaet se vь vsemь mire./ 9. svêtiľ bi estь бь e/muže rabotaũ duhomь/ moimь v' bl(a)govêstov'/ nii sina ego. êko bez'pre//stan'na pametь vamь t/voru 10. v molitvahь moi/hь mle êko da nikoli niko/gda prospeetь putь ime/ľ bimь volêũ bžieũ priti k' vamь. 11. želũ bo/ vidêti vi da etêr/oe podamь vamь darov'/nie duhov'noe da utvr'/dili se biste 12. eže ě/ da utišili se biste/ v'kupь vêroũ op'čeu si/ũ rič'ũ vašeũ i moũ.

Първата част на текста (Рим 1:6) е включена и в хърватските мисали. Привеждам текста по Хървоевия мисал:

1. P(a)vľ gabь is(u)h(гъsto)вь v'/zvanь ap(osto)ľ izbrань/ v' e(van)j(e) lie b(o)žie. 2. ke prij'e obeča b(og)ь pr(o)r(o)ki svo/imi v knigahь 3. o s(i) ně svoemь/ ki e(сть) ot sġmene d(a)v(i)d(o)va po plti./ 4. Ki prijе nar(e)čenь e(сть) s(i)нь b(o)ži./ v silê po d(u)sě svečeniġ. i/ za vskrêšeniġ iz' mr'tviьhь/ is(u)h(гъst)a g(ospod)a n(a)šego. 5. Kimь priêhomь/ m(i)l(o)stь i ap(osto) l(ь)stvo v poslu/šanie vêri v' vsêhь êzic/ġhь o imeni nega 6. v k/ihь i vi zvani este/ is(u)h(гъsto)мь g(ospode)мь n(a)šimь ([11]: 14)¹.

Тази част от текста в православната богослужебна практика е разделена в две четива. Рим 1:1-7 е част от четивото за Първи вторник

¹ Между принципите на латинска транслитерация на двата текста има известни разлики. При транслитерацията на Втория берамски бревиар съм следвала принципите, зададени от проекта, по който работя. Съкращенията не са развързани, така е и в електронното издание. При Хървоевия мисал предавам текста така, както е в изданието, според принципите на транслитерация, следвани в него, и с развързани съкращения.

след Петдесетница и се открива само в апостоли пълен апракос и в последователни апостоли. Рим 1:7-10 е четивото за Първа събота след Петдесетница и се намира и в апостолите кратък апракос. Рим 1:11-12 не влиза в изборните апостоли. Привеждам текста по Слепченския апостол: Четиво за Първи вторник след Петдесетница: 1. Паве́лъ рабъ исхвъзъ: званъ аплъ: изъ/бранъ въ евглие хво: 2. еже прѣжде овѣща пррки свои въ книгахъ: стхъ/ 3. о снѣ своемъ: взывшимъ ѿ сѣме/не двѣва по плзти: 4. нареченаго сна/ бжнѣ: силою дхоу стъинк: изъ възскр/шениѣ мртввыхъ: іса ха ба нашего:/ 5. имже приххомъ благодѣтъ и аплъ/ство: въ послушание вѣрзи въ ꙗзы/кзи: именемъ его: 6. съ нимже есте/ въ звани исхоу: вѣсѣмъ сѣцимъ въ/ римѣ: лнбѣимъ бгомъ званымъ/ стомъ: 7. благодѣтъ вамъ и миръ ѿ ба/ оца нашего: га ісха: ([2]: 15). Четиво за Първа събота след Петдесетница: 7. благодѣтъ вамъ и миръ ѿ ба: оца га нашего ісха: 8. пръвое же хва/ла ба моего ісхмъ: о възсхъзъ васъ:/ ꙗко вѣра ваша повѣдаетъ са въ/ всемъ мирѣ: 9. свѣдѣтелъ бо ми е/стъ въ: емоу же слоужж боу моемъ: –/ дхомъ момъ: въ евглии сноу его: ꙗко/ некосно: паматъ вамъ твора: 10. все/дга въ млтвахъ моихъ мола са: аще/ оубо како кодга поспѣшенъ бѣдѣ волеж бжнѣ прити къ вамъ: ([2]: 17). Привеждам текста на четивото за Първа събота след Петдесетница и по Охридския апостол:

7. Благодѣтъ вамъ и миръ • ѿ ба ѿца га нашего ісха • 8. пръвое же хвала ба моего • ісоухмъ w всѣхъ васъ • / ꙗко вѣра ваша повѣдаетъ са въ всемъ/ мирѣ • 9. свѣдѣтелъ бо ми естъ въ • емоу же слоужж дхмъ стымъ • въ евглии сноу его • ꙗко/ незамодно памати ва/мъ твора всегда въ млтвахъ мой/ мола са аще како оубо къгда поспѣшенъ бѣдѣ волеж бжнѣ прити къ ва/мъ.

Привеждам текста (без надредни знаци) и по Острожката библия, която обикновено следва атонската редакция на Апостола и само в отделни случаи съдържа индивидуален вариант:

1. Паве́лъ рабъ исхвъзъ, званъ аплъ, изъ/бранъ въ бгговѣстїе бжїе, 2. еже преже овѣща пррки свои въ писанїихъ стыхъ, 3. о снѣ своемъ, бывшемъ ѿ сѣмени двѣва по плоти. 4. нареченъмъ снѣ бжїи в силѣ, по дхс стына: изъ възскрешенїа мртввыхъ: ісха га нашего. 5. имже прїахомъ благодѣтъ и посланїе въ послышание вѣры въ вса ꙗзыки, о имени его, 6. въ нихже есте и вы звани ісхс. вѣсѣмъ сѣцимъ в римѣ: възлюбленнымъ бгв, званымъ стымъ, 7. блгтъ ва и миръ ѿ га ѿца нашего и га ісха. 8. пръвое оубо благодарю ба моего ісхм о всѣхъ васъ, ꙗко вѣра ваша възвѣщаеетъ са въ всемъ мирѣ. 9. свѣдѣтелъ бо ми естъ въ, емже сажж дхомъ момъ, въ бгговѣствованїи сна его, 10. ꙗко безпрестани паматъ о васъ творю всегда въ млтвахъ моихъ мола са, аще оубо когда поспѣшенъ вѣдѣ волею бжїею прїити къ вамъ. 11. желаю бо видѣти васъ, да нѣкое подамъ вамъ дарованїе дховное къ оутверженїю вашему, 12. сїе же естъ съоутѣшити са въ васъ, овѣщею вѣрою, вашею же и моею.

Съпоставката между текстовете показва, че във всички тях е представен един и същ превод, но във всеки от текстовете има промени, резултат от редактиране. При детайлното сравнение на източниците са използвани и данните от сравнението между 30 кирилски ръкопи-

са, представители на основните редакции на Апостола (архаична, преславска и атонска), както и на редица подредации и индивидуални промени в текста (по [7]: 169–170).

От сравнението между двата хърватски източника – Втори берамски бревиар и Хървиевия мисал, и двата от XV в., се вижда, че Бревиарът се придържа много по-стриктно до първоначалния превод, докато в Мисала има внесени някои целенасочени промени. На първо място тук трябва да се посочи замяната в Рим 1:5 на *благодѣтъ* (*bl̃godet̃*), за превод на гръцката *χάρις*, с *milost̃*. Тази замяна е под влияние на латинския текст, като *milost̃* е съответствие на думата *gratia*, с която на латински се превежда *χάρις*². Във всички кирилски паметници, използвани за сравнение, се пази съществителното *благодѣтъ*, като в Острожката библия то е променено на *благодать*. Тази промяна е резултат от съкратеното изписване на думата, което е по-често срещано³. Освен това в Хървиевия мисал старобългарското относително местоимение *иже* е заменено с хърватското *ki*, което се открива на няколко места в текста. В разчетенията, дадени в изданието на ръкописа, обаче се вижда, че в Новаковия и Рочкия мисал се пази старото относително местоимение.

Също така в Бревиара в 1:3 се пази конструкцията с минало деятелно причастие *biv'šim̃* от екзистенциалния глагол, което превежда гръцкото причастие *γενομένου*. Но тъй като в този бревиар изразът *o sině svoet̃*, към който се отнася причастieto, е пропуснат, след *biv'šim̃* е добавено *emu* и така се е получила конструкция *dativus absolutus*, която няма съответствие в гръцкия текст. В Хървиевия мисал причастieto е заменено с подчинено определително изречение с екзистенциалния глагол, въведено с относителното местоимение *ki*, което съответства на латинското подчинено определително изречение *qui factus est*. Така в двата хърватски източника са се получили два различни израза: във Втори берамски бревиар четем *biv'šim̃ emu ot semene d̃dva*, а в Хървиевия мисал – *o s(i)ně svoet̃ ki e(st̃) ot s̃emene d(a)v(i)d(o)va* (гр. *περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ*, лат. *de Filio suo qui factus est ex semine David*). В кирилските източници през цялата ръкописна традиция се пази изразът с минало деятелно причастие, но не с *dativus absolutus*, тъй като причастieto пояснява съществителното *сынъ* и е съгласувано с него по род, число и падеж. В Слеченския апостол изразът е *o снѣ своемъ бивъшимъ ѿ сѣмене двѣва*, в Острожката библия – *o снѣ своем', бившемъ ѿ сѣмени двѣва*.

Още една разлика между двата хърватски текста се открива в Рим 1:6 при съответствието на гръцкия израз *ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Тук е употребен родителен атрибутивен и буквално изразът

² За замяната на *благодѣтъ* (*blagodet̃*) с *milost̃* в хърватските глаголически текстове вж. по-подробно ([9]: 43–44).

³ За начините на писане на тази дума в ръкописната традиция вж. ([9]: 42).

означава 'призваните на Исус Христос'. Латинският текст съответства на гръцкия: *in quibus estis et vos vocati Iesu Christi*. Между двата глаголически текста има разлика в глаголите: *vazvī* в Бревиара и *zvani* в Мисала. Също така има разлика и в падежа на фразата след причастиято: родителен в Бревиара (*išha gā pašgo*) и творителен в Мисала (*is(u) h(гъsto)мъ g(ospode)мъ n(a)šimъ*). В Бревиара се съдържа точен превод на гръцката фраза, а в Мисала с промяната на падежа е променен и смисълът: става не *призованите на Исус Христос*, а *призованите от Исус Христос*, което съответства много по-добре на славянския начин на изразяване. Така изразът придобива много по-ясен смисъл. В кирилските текстове се следва гръцката конструкция, но не с родителен, а с дателен атрибутивен: *съ нимъже есте възъ звани ісхочъ* в Слѣпченския апостол; *въ ниже есте и възъ звани ісхъ* в Острожката библия. Вероятно замяната на родителния (или дателния) падеж с творителен е направена в хърватски глаголически център. Тя няма опора в латинския превод, а прави текста по-ясен.

Между двата хърватски глаголически текста, от една страна, и двата кирилски текста, от друга страна, има разлика в Рим 1:5 при превода на израза *ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν*. В хърватските текстове намираме *v vsehъ êzisehъ* с управление на предлога *въ* със значение 'сред, помежду' с местен падеж, а в Слѣпченския апостол и в Острожката библия предлогът управлява винителен падеж: *въ жъзыкъ* в Слѣпченския апостол; *въ вса љъзъки* в Острожката библия. Но в случая промяната е направена в Слѣпченския апостол и в Острожката библия, а не в хърватските източници. В редица други кирилски ръкописи (Христинополски апостол, Матичин апостол, НБКМ 88, НБКМ 93, НБКМ 94, Краковски апостол и Генадиевската библия) изразът е с местен падеж: *въ всѣхъ љъзъцѣхъ* ([7]). Най-вероятно така е било и в първоначалния превод. Освен в Слѣпченския апостол и в Острожката библия намираме винителен падеж на това място също и в НБКМ 502, Карпинския апостол, Чудовския Нов завет. От разпределението на вариантите можем да предположим, че замяната на местния падеж с винителен е настъпила при преславската редакция на Апостола, откъдето е проникнала и в Острожката библия, но в атонската редакция, чиито основни представители са НБКМ 93 и НБКМ 94, се е запазило управлението на предлога с местен падеж. Заслужава да се отбележи, че в този стих от Апостола във всички разглеждани източници и във всички редакции се пази съответствието *лъзыкъ* на *ἔθνος*.

Освен това в Острожката библия има още една разлика спрямо всички останали текстове, цитирани тук: вместо *апостольство* за превод на *ἀποστολή* в нея стои *посланиѣ*. Тази промяна е характерна за атонската редакция и се открива във всички ръкописи, които са нейни представители.

Резултатите от съпоставката на тази част от четивото може да бъдат представени в следната таблица:

място	гръцки	латински	Втори берамски брeвиар	Хървоев мисал	Слепченски апостол	Острожка библия
1:3	περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ	de Filio suo qui factus est ex semine David	biv'sim̄ emu ot semene d̄dva	o s(i)ně svoem̄ ki e(st) ot s̄emene d(a)v(i)d(o)va	o c̄n̄b̄ svoem̄z b̄z̄v̄z̄š̄im̄z w̄ c̄b̄mene d̄b̄d̄ba	o c̄n̄b̄ svoem̄', b̄v̄š̄em̄z w̄ c̄b̄m̄eni d̄b̄ba
1:5	χάρις	gratiam	b̄l̄/godet̄	m(i)l(o)st̄	бл̄г̄од̄ѣтъ	бл̄г̄од̄д̄ат̄
1:5	ἀποστολῆν	apostolatum	ap̄lstvo	ap(osto)l(ь)stvo	ап̄л̄ст̄во:	посл̄ан̄ӣе
1:5	ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν	in omnibus gentibus	v vse/h̄b̄ ēziceh̄	v' vsēh̄ ēzic/ēh̄	вz жzыкzи	вz всa яzыки
1:6	ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ	in quibus estis et vos vocati Iesu Christi	v' nih̄ze i vi vazvni o' i'šha ḡa našgo	v k/i'h̄ i vi zvani este/ is(u)h(r̄sto)m̄ g(ospode)m̄ n(a)šim̄	сz нимzже ете вzи звани ic̄xoc̄	вz ниh̄же ете и вы звани ic̄x̄s

Втората част от четивото липсва в мисалите, затова ще бъде съпоставена само с кирилските източници. Първото, което прави впечатление, е употребата в Брeвиара на *milost̄* в Рим 1:7 (в израза *milost̄ vam̄ i mīḡ*) за превод на гръцкото *χάρις*, докато във всички кирилски източници стои *бл̄г̄од̄ѣтъ*. Както беше посочено, тази промяна е под влияние на латинския текст. Докато в Рим 1:5 Вторият берамски брeвиар се придържа към Кирило-Методиевия превод с *бл̄г̄од̄ѣтъ*, за разлика от Хървоевия мисал, където се използва *milost̄*, два стиха по-нататък и в Брeвиара е направена тази замяна.

По-нататък в Рим 1:8 в ръкописите има разлики при превода на израза *εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου*. В Брeвиара четем *hvali tvor̄u b̄i moemu*, в Слепченския апостол – *хвала б̄а моего*, в Охридския апостол – също *хвала б̄а моего*, в Острожката библия – *бл̄г̄од̄арю б̄а моего*. Промяната в Острожката библия е резултат от атонската редакция и се открива и в останалите ръкописи, които я следват (НБКМ 88, НБКМ 93, НБКМ 94, Чудовски Нов завет, Краковски апостол, Генадиевска библия). Разликата между Втория берамски брeвиар и двата български апостола е в това, че в Брeвиара е използван израз *hvali tvor̄u*, а в двата апостола – глаголят *хвалити*. Вероятно замяната на *хвалити* с *hvalu tvor̄iti* е направена на хърватска почва, тъй като в използваните кирилски източници не се открива такъв израз. Може би тук е оказал влияние латинският текст, в който също е използван израз: *gratias ago Deo meo*.

В същия стих има разлика и при превода на глагола *καταγγέλλεται*. В хърватския текст той е предаден с *v'z/vê̄c̄aet se*. Същия превод намираме и в Острожката библия: *вz̄zv̄щ̄л̄етz̄ с̄а*. Той е характерен и за останалите ръкописи по атонската редакция на Апостола. А в Слепченския и Охридския апостол четем *пов̄ѣд̄летz̄ с̄а*. Този превод се открива във всички ръкописи от архаичната група, включително и в тези, които обикновено се придържат към преславската редакция (с вариант

в Драготиния апостол проповѣдаетъ сѧ). Преводът с възвъщаеъ сѧ е формално по-точен заради общото съответствие въст- на гръцкото ἀγγέλ-. В дадения контекст обаче съответствието с повѣдати може би е по-добро, защото става дума за това, че за новата вяра вече се говори в цял свят. Вероятно промените в хърватския Бревиар и в атонската редакция на Апостола са станали независимо една от друга, като за хърватския текст може би е изиграл роля латинският, в който стои *adnuntiatur*.

В Рим 1:9 в хърватския текст има грешка, която е резултат от паронимична замяна и от сливане на две думи: *svētītl̄ bi est̄ b̄* вместо *sv̄td̄t̄elz̄ vo mi est̄ b̄z̄*. Думата *sv̄td̄t̄elz̄* е заменена с близката по звучене *svatitelz̄*, а вместо *vo mi* стои *vi*. Тази грешка вероятно е индивидуална за Втория берамски бревиар. По-нататък в същия стих обаче в Бревиара има промяна, която вероятно е резултат от целенасочено редактиране. Гръцкият израз *ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου* е преведен с *emuže rabotaû duhomъ moimъ*. Съответствието на глагола *λατρεύω* в Бревиара е *rabotati*, докато във всички кирилски източници то е *sloužit̄i*: *emoуже sloužjъ duхomъ moimъ*. Глаголът *rabotati* по принцип е съответствие на глагола *δουλεύω*. Може би промяната е станала под влияние на латинския текст: *cui servio in spiritu meo*. Глаголът *servio* превежда и *δουλεύω*, и *λατρεύω*, както и *sloužit̄i* понякога превежда *δουλεύω*. Но тъй като глаголът *δουλεύω* е по-чест от *λατρεύω*, вероятно употребата на *servio* се свързва преди всичко с *rabotati*.

В Рим 1:9 намираме още едно общо четене между Втори берамски бревиар и Острожката библия: *v' bl(a)gov̄stov' /nii sina ego* в Бревиара, *vz̄ bl̄gov̄stovanīi s̄na ego* в Острожката библия, както и в ръкописите по атонската редакция, срещу *vz̄ ev̄glii s̄noу ego* в Слепченския апостол, *vz̄ ev̄glii s̄noу ego* в Охридския апостол (гр. *ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*, лат. *in evangelio Filii eius*). Тук обаче източникът на хърватския текст и руската Библия е общ и той е преславската редакция, за която е характерна замяната (макар и непоследователна) на *евангелие* с *благовѣстие* или *благовѣствование* (вж. [7]: 453). Този преславизъм е възприет в атонската редакция, където се използва доста последователно. На други места в хърватските глаголически текстове също се откриват преславски лексеми (вж. [8]; [16]; [15]; [14]).

По-нататък в същия стих има разлики в съответствията на израза *ἀδιαλείπτως μνεῖαν ὑμῶν ποιῶμαι*. В Бревиара той е предаден с *bez'prestan'na pametъ vamъ tvorû*, в Слепченския апостол – с *некосно паматъ вамъ творѧ*, в Охридския апостол – с *незамодно памати вамъ творѧ*, в Острожката библия – с *везпрестани паматъ о васъ творю*. На латински изразът е *sine intermissione memoriam vestri facio*. В хърватския текст вместо наречие (съответствие на гръцкото *ἀδιαλείπτως*) има прилагателно *bez'prestan'na*, съгласувано с *pametъ*. В трите кирилски източника има три различни наречия: *некосно* в Слепченския апостол, *незамодно* в Охридския апостол, *везпрестани* в Острожката библия. Гръцкото наречие

ἀδιαλείπτως означава 'непрестанно, без прекъсване' и има точен превод в Острожката библия. В Слепенския и в Охридския апостол са използвани наречия, свързани с представата за забавяне, в Слепенския апостол – от глагола къснѣти, а в Охридския – от глагола мѣдити, който е негов синоним. Вероятно промяната с въвеждане на наречието *веспръветани* е станала още в старобългарския текст на Апостола, откъдето е възприета и в хърватска среда, и в Острожката библия, а в Бревиара вторично наречието е заменено от прилагателно.

Резултатите от съпоставката на втората част от четивото може да бъдат представени в следната таблица.

място	гръцки	латински	Втори берамски бревиар	Слепенски апостол	Охридски апостол	Острожка библия
1:7	χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη	gratia vobis et pax	milost' vamy i mir'ь	БЛГОДЪТЪЗ ВАМЪЗ И МИРЪЗ	БЛГОДЪТЪЗ ВАМЪЗ И МИРЪЗ	БЛГТЪЗ ВЪ И МИРЪЗ
1:8	εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου	gratias ago Deo meo	hvali tvoru bŭ moemu	ХВАЛА БА МОЕГО	ХВАЛА БА МОЕГО	БЛГОДАРЮ БА МОЕГО
1:8	καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ	adnuntiat in universo mundo	v'zvêcaet se vь vsemь mire	ПОВЪДАЕТЪ СА ВЪ ВСЕМЪ МИРЪ	ПОВЪДАЕТЪ СА ВЪ ВСЕМЪ МИРЪ	ВЪЗВЪЩАЕТЪ СА ВЪ ВСЕМЪ МИРЪ
1:9	μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεός	testis enim mihi est Deus	světitl' bi estь bь	СВЪДАТЕЛЪ БО МИ ЕСТЬ БЪ	СВЪДАТЕЛЪ БО МИ ЕСТЬ БЪ	СВЪДАТЕЛЪ БО МИ ЕСТЬ БЪ
1:9	ὃ λατρεύω ἐν τῷ πνευματί μου	cui servio in spiritu meo	emuže rabotaŭ duhomь moimь	ЕМОУЖЕ СЛОУЖЖЪ БОУ МОЕИЪ ДУХОМЪ МОИМЪ	ЕМОУЖЕ СЛОУЖЖЪ ДУХОМЪ СТЪИМЪ	ЕМСЖЕ СЛЖЖ ДУХОМЪ МОИМЪ
1:9	ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ	in evangelio Filii eius	v' bl(a)govêstov'nii sina ego	ВЪ ЕВГЛИ СНОУ ЕГО	ВЪ ЕВГЛИ СНОУ ЕГО	ВЪ БЛГОВЪСТВОВАНИИ СНА ЕГО
1:9	ἀδιαλείπτως μνεῖαν ὑμῶν ποιοῦμαι	sine intermissione memoriam vestri facio	bez'prestan'na pamet' vamy t/voru	НЕКОСНО ПАМАТЪ ВАМЪЗ ТВОРА	НЕЗДАМОДНО ПАМАТИ ВАМЪЗ ТВОР	ВЕЗПРЕСТАНИ ПАМАТЪ О ВАЪЗ ТВОРИЮ

В последните два стиха Рим 1:11-12 сравнението може да се направи само с Острожката библия. В Рим 1:11 намираме следните разлики: в Бревиара е употребено неопределителното местоимение *etêroe*, характерно за Кирило-Методиевите преводи, а в Острожката библия на негово място стои *нѣкоє*. В същия стих съответствието на гръцкия израз *eis tò sthriχθῆnai ὑμᾶς* в хърватския Бревиар е с да-изречение и условно наклонение: *da utvr' /dili se biste*, а в Библията – с отглаголно съществително: *къ оутверженію вашему*. Латинският текст е *ad confirmandos vos*. Трябва да се отбележи, че и на двете места гръцкият членуван инфинитив не е предаден с *еже* и инфинитив, както това е характерно за атонската редакция, но започва да се практикува от по-рано. Вероятно вариантът в Острожката библия с отглаголно съществително е ранен.

В 1:12 има разлики в превода на израза *τοῦτο δέ ἐστιν συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν*: *eže è da utišili se biste* в Бревиара срещу *сѣ же есть съоутѣшити са въз васъ* в Библията. Вторият превод показва стремеж към точно възпро-

извеждане на гръцкия израз с глагола съюгъштити сѧ с представка съ- за гръцкия συνταρακλῆθῆναι с представка συν-. Той вероятно е резултат от атонската редакция.

Резултатите от съпоставката на четивото Рим 1:1-12 във Втория берамски бревиар с различни средновековни славянски източници, както хърватски глаголически, така и кирилски, може да бъдат обобщени накратко по следния начин. Във всички източници е представен един и същ превод, вероятно Кирило-Методиевият. Текстът на Втория берамски бревиар се придържа по-стриктно към първоначалния превод от текста в Хървоевия мисал, както по отношение на латинско влияние, така и по отношение на влияние на говоримия хърватски. В Берамския бревиар обаче също има следи от латинско влияние. В него се откриват и варианти, които са резултат от влияние на преславската редакция на апостола. На места в неговия текст има индивидуални варианти, които не са под латинско влияние, а предлагат по-ясен превод на гръцкия текст. На други места в него се откриват грешки и пропуски.

Източници, използвани за сравнение

Основни източници

Хървоев мисал, хърватски глаголически ръкопис от началото на XV в. Използван е по изданието [11].

Слепченски апостол пълен апракос, български ръкопис от XII в. Използван е по изданието [2].

Охридски апостол кратък апракос, български ръкопис от XII–XIII в. Използван е по фотокопия, поместени на сайта на Троицко-Сергиевата лавра (<http://old.stsl.ru/manuscripts/fond-87-sobranie-v-i-grigorovicha/13>) (Достъп: 22.09.2017)

Острожка библия. Пълен библейски свод, руска печатна книга от 1591 г. Използвана е по изданието [5].

Допълнителни източници, цитирани според данните в [7] и [11].

Генадиевска библия. (ГИМ, Синодална сбирка № 895). Пълен библейски свод, руски ръкопис от 1499 г. Използвана е по изданието [6].

Драготин апостол кратък апракос (НБКМ 880), български ръкопис от XII–XIII в. Използван е de visu.

Карпински апостол пълен апракос, български ръкопис от XIII в. Използван е по микрофилм.

Краковски последователен апостол (от библиотеката Чарториски в Краков, № 3916), южноруски ръкопис от XVI в. Използван е de visu.

Матичин последователен апостол, сръбски ръкопис от XIII в. Използван е по изданието [3].

НБКМ 88: Последователен апостол, сръбски ръкопис от 1362 г. Използван е de visu.

НБКМ 93: Последователен апостол, български ръкопис от XIV в. Използван е de visu.

НБКМ 94: Последователен апостол, български ръкопис от XIV в. Използван е de visu.

НБКМ502: Последователен апостол, български ръкопис от XIV в. Използван е de visu.

Новаков мисал, хърватски глаголически ръкопис от 1368 г. Използван е по разночетенията в изданието на Хървоевия мисал.

Рочки мисал, хърватски глаголически ръкопис от 1420 г. Използван е по разночетенията в изданието на Хървоевия мисал.

Христинополски последователен апостол, древноруски ръкопис от средата на XII в. Използван е по изданието [12].

Чудовски Нов завет, руски ръкопис от 1355 г. Съдържа Евангелие, Апостол и Откровение. Използван е по изданието [4].

Използвани съкращения

НБКМ: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София

ГИМ: Държавен исторически музей в Москва

Литература

- [1] *Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет*. Издава Св. Синод на Българската православна църква. Използвана е в интернет на адрес: http://bg-patriarshia.bg/index.php?file=bible_new_testament_13.xmlp (Достъп: 22.07.2018)
- [2] Ильинский, Г. А. *Слепченский апостол XII века*. Москва, 1912.
- [3] *Матичин апостол*. Београд, Српска академија наука и уметности, 1981.
- [4] *Новый завет Господа нашего Иисуса Христа. Труд святителя Алексея, митрополита московского и всея Руси*. Фототипическое издание Леонтия, митрополита московского. Москва, 1892.
- [5] *Острожская библия*. Фототипическое переиздание текста с издания 1581 года. Москва-Ленинград, „Слово-Арт“, 1988.
- [6] *Русская библия. Библия 1499 года и Библия в синодальном переводе*. Т. 8. Москва, Московский патриархат, 1993.
- [7] Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. Том I. Изследване на библейския текст*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.
- [8] Христова-Шомова, И. Преславизмите в текста на Апостола на хърватските глаголически мисали и бревиарии. // *Преславска книжовна школа*, т. 7, 2004, с. 42–56.
- [9] Христова-Шомова, И. *Бог бе Слово*. Етюди върху християнството, видяно през призмата на езика. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2016.
- [10] *Biblia Sacra juxta Vulgata Clementinam*. Madrid, Editorial Catolica, 1985.
- [11] Grabar, V., Nazor, A., Pantelić, M. *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb – Ljubljana – Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1973.
- [12] Kažužniacki, E. *Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII scripti*. Vindobonae, 1896.

- [13] Nestle-Aland. *Novum testamentum graece*. Stuttgart, Deutsche Bibelstiftung, 1979.
- [14] Mihaljević, M. O jeziku drugoga Vrbničkoga btevijara. In: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012. Uredili Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar, Franjo Velčić. Zagreb, Staroslavenski institut, 2015, s. 535–575.
- [15] Mihaljević, M., Šimić, M. Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. In: *A tko to ide?* Hrvatski prilozi XV međunarodnom slavističkom kongresu. Zagreb, 2013, Staroslavenski institut, s. 11–23.
- [16] Petkov, P., Dimitrova, M. The Book of Daniel in the Breviary of Vid of Omišalj. // *Slovo*, 2008, № 56–57, s. 439–449.